

ВОЗРОЖДЕНИЕ УАПЦ В УКРАИНЕ В 1989–1990 гг.: ОТ «НЕФОРМАЛЬНОГО ОБЪЕДИНЕНИЯ» К КОНФЕССИИ НАЦИОНАЛЬНОГО НАПРАВЛЕНИЯ

Олег Бажан

Институт истории Украины НАН Украины
ORCID: 0000-0003-2328-4512

Александр Тригуб

Черноморский национальный университет имени Петра Могилы
ORCID: 0000-0003-0610-1702

Аннотация. *Статья посвящена процессу «третьего возрождения» Украинской автокефальной православной церкви на пике перестроечных преобразований в СССР 1989–1990 гг. Целью статьи является освещение трансформационного процесса возрождения УАПЦ от «неформального объединения» к православной конфессии национально-демократического толка, превратившейся в один из элементов борьбы за независимость Украины и ее отделения от религиозного влияния Москвы.*

Ключевую роль в новейшем становлении УАПЦ сыграла украинская интеллигенция, которая стремилась к возрождению автокефалии как проявлению национально-культурного, политического и религиозного пробуждения украинской нации. Рассмотрена борьба общественности за легализацию и регистрацию общин УАПЦ на местах, сопротивление этому процессу со стороны КГБ и партийно-номенклатурной власти, местных органов власти и Русской православной церкви.

Авторы доказывают, что перенос возрождения УАПЦ на западноукраинские земли произошло ситуативно и связано не столько с национальным подъемом в среде духовенства, сколько с его желанием сохранить свои приходы, а все движение за автокефалию шло снизу, то есть от национально-религиозной мобилизации общин. Также авторы указывают, что на волне активизации движения за суверенитет УССР автокефалию православия в 1990 году активно поддержали ведущие политические силы и народные депутаты, которые стремились использовать религиозный фактор в борьбе за независимость.

Ключевые слова: *неформальные организации, автокефалия, УАПЦ, перестройка, Мстислав (Скрыпник), независимость, межконфессиональные отношения*

Бібліографія:

- ГДА СБУа. Галузевий держархів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1273.
- ГДА СБУб. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1274.
- ГДА СБУс. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1284.
- Православний вісник. (1990). № 2.
- Свобода а: український щоденник (Нью-Йорк). (1989). 25 лютого (Ч. 36).
- Свобода б: український щоденник (Нью-Йорк). (1989). 6 липня (Ч. 125).
- Свобода с: український щоденник (Нью-Йорк). (1989). 22 липня (Ч. 137).
- Свобода д: український щоденник (Нью-Йорк). (1989). 26 серпня (Ч. 162).
- Свобода е: український щоденник (Нью-Йорк). (1989). 31 серпня (Ч. 165).
- Свобода ф: український щоденник (Нью-Йорк). (1989). 19 вересня (Ч. 177).
- Свобода г: український щоденник (Нью-Йорк). (1989). 14 жовтня (Ч. 195).
- Свобода h: український щоденник (Нью-Йорк). (1989). 21 жовтня (Ч. 200).
- Свобода і: український щоденник (Нью-Йорк). (1989). 27 жовтня (Ч. 204).
- Свобода j: український щоденник (Нью-Йорк). (1989). 17 листопада (Ч. 218).
- Свобода к: український щоденник (Нью-Йорк). (1989). 13 грудня (Ч. 235).
- Свобода l: український щоденник (Нью-Йорк). (1990). 6 січня (Ч. 4)
- Свобода m: український щоденник (Нью-Йорк). (1990). 1 лютого (Ч. 20).
- Свобода n: український щоденник (Нью-Йорк). (1990). 28 лютого (Ч. 38)
- Свобода o: український щоденник (Нью-Йорк). (1990). 2 березня (Ч. 40).
- Свобода p: український щоденник (Нью-Йорк). (1990). 3 травня (Ч. 83).
- Свобода q: український щоденник (Нью-Йорк). (1990). 18 травня (Ч. 94).
- Свобода r: український щоденник (Нью-Йорк). (1990). 23 травня (Ч. 97).
- Свобода s: український щоденник (Нью-Йорк). (1990). 30 травня (Ч. 101).
- Свобода t: український щоденник (Нью-Йорк). (1990). 7 червня (Ч. 107).
- Свобода u: український щоденник (Нью-Йорк). (1990). 16 серпня (Ч. 156).
- Свобода v: український щоденник (Нью-Йорк). (1990). 7 вересня (Ч. 171).
- Свобода w: український щоденник (Нью-Йорк). (1990). 15 вересня (Ч. 177).
- Свобода x: український щоденник (Нью-Йорк). (1990). 23 жовтня (Ч. 203)
- Свобода y: український щоденник (Нью-Йорк). (1990). 25 жовтня (Ч. 205).
- Свобода z: український щоденник (Нью-Йорк). (1990). 26 жовтня (Ч. 206).
- Українське слово (Париж). (1989). 3 вересня.
- Український голос (Вінніпег). (1990). 8 січня.
- ЦДАГО України а. Центральний держархів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2658.
- ЦДАГО України б. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2659.
- ЦДАГО України с. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2771.
- ЦДАГО України д. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2922.
- ЦДАГО України е. Ф. 270. Оп. 1. Спр. 81.
- Andriyevs"kyj, V. & Troyic"kyj, V. (1990). Kar'yera petlyurivs"koho ad'yutanta [from Ukr.: Career of Petliura's Adjutant]. *Radyans"ka Ukrayina*, 4 lystopada, 4.
- Arhieriejskij Sobor Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi 30–31 janvarja 1990 goda. Moskva [from Rus.: Bishops' Council of the Russian Orthodox Church on January 30–31, 1990. Moscow]. (1990). *Zhurnal Moskovskoj patriarhii*, 5, 4–12.
- Bazhan, Oleh. (2010). KDB URSSR ta neformal"ni ob'yednannya v period «Horbachovs"koyi perebudovy» [from Ukr.: KGB of the UkrSSR and informal associations in the period of Gorbachev's perestroika]. *Naukovi zapysky NaUKMA*, 104: Istorychni nauky, 68–77.
- Bondarenko, Viktor. (1990). Ukrayins"ka avtokefal"na pravoslavna cerkva: proces stanovlennya [from Ukr.: Ukrainian Autocephalous Orthodox Church: The Formation Process]. *Lyudyna i svit*, 8, 15-18, 50.
- Byelikova, Natalya. (2001). *Relihijni konfesiyyi Ukrayiny (kinec" 80-x – 90-i roky XX stolittya)* [from Ukr.: Religious denominations of Ukraine (late 80's – 90 years of XX century)]. (Candidate's thesis), Donetsk.

- Сар, Миколай. (2013). Mytropolyt Ioan (Bodnarchuk) i tretye vidrozhennya UAPC ta proholoshennya Kyivskoho Patriarkhatu [from Ukr.: Metropolitan John (Bodnarchuk) and the third revival of the UAOC and the proclamation of the Kyiv Patriarchate]. *Volyns'kyj Blahovisnyk*, 1, 221–232.
- Chemerys, Valentyn. (1998). *Holhofa ukrayins'koho pravoslav'ya: roman-ese* [from Ukr.: Calvary of Ukrainian Orthodoxy: A Novel-Essay]. Kyiv: Polihraf.
- Chepurnyj, Vasyl'. (1995). Ternysta doroha do ridnoho khramu (z istoriyi vidrozhennya nezalezhnoyi Ukrayins'koyi Pravoslavnoyi Cerkvy na Chernihivshhyni) [from Ukr.: The Thorny Road to the Native Temple (from the History of the Revival of the Independent Ukrainian Orthodox Church in Chernihiv)]. *Siveryans'kyj litopys*, 5, 69–74.
- Drabinko, Aleksandr. (2002). *Pravoslavie v posttotalitarnej Ukraini (vehi istorii)* [from Rus.: Orthodoxy in post-totalitarian Ukraine (milestones of history)]. Kiev.
- Dymytrov, Mykhajlo. & Shostak, Andrij. (2017). *Polikonfesijna Mykolayivshhyna: stan ta rozvytok relihijnykh orhanizacij u 1991-2016 rr.* [from Ukr.: Polyconfessional of Mykolaiv Region: Status and Development of Religious Organizations in 1991-2016]. Mykolayiv: Ilion.
- Filaret (Denysenko), (1990). Dopovid Patriarshoho miscebluyustytelya Vysokopreosvyashhenoho Filareta, mytropolyta Kyivskoho i Halyc'koho, Ekzarkha vsiyeyi Ukrayiny, na Pomisnomu Sobori 7 chervnya 1990 roku [from Ukr.: Report of the Patriarchal Localizer of the Most Eminent Filaret, Metropolitan of Kyiv and Halych, Exarch of All Ukraine, at the Local Council on June 7, 1990]. *Pravoslavnyj visnyk*, 9, 15–16.
- Khomchuk, Oksana. (2002). *Cerkva poza cerkovnoyu ohorozheyu. Rozkoly i rujnaciya Ukrayins'koyi Pravoslavnoyi Cerkvy v poshukakh «konstantynopil's'koho vyznannya»* [from Ukr.: Church outside the church fence. The schisms and destruction of the Ukrainian Orthodox Church in search of «Constantinople recognition»]. SSHA, Chikago, Illinojs.
- Hajdayenko, Ihor. (2014). Ukrayins'kyj kul'turolohichnyj klub yak odyin iz skladovykh molodizhnoho rukhu v Ukrayini v druhij polovyni 80-kh rokiv XX st. [from Ukr.: Ukrainian Cultural Club as one of the components of the youth movement in Ukraine in the second half of the 1980s]. *Humanitarnyj visnyk*, 35, 249–256.
- Ihor (Isichenko). (2003). *Istoriya Khrystovoyi Cerkvy v Ukrayini* [from Ukr.: History of Christ Church in Ukraine]. Kharkiv: Akta.
- Ihor (Isichenko). (2010). *Avtokefal'na cerkva na mezhi tisyacholit'* [from Ukr.: Millennium Autocephalous Church] (2010.06.06), <https://www.religion.in.ua/main/history/4812-avtokefalna-cerkva-na-mezhi-tisyacholit.html> (accessed 11 September 2019)
- Ishhuk, O.V. (2013). Zasoby ta naslidky protydyi avtokefal'nym zmahannyam v Ukrayini z boku Moskovskoho Patriarkhatu (1990-1992 rr.) [from Ukr.: Means and consequences of counteraction to autocephalous competitions in Ukraine by the Moscow Patriarchate (1990-1992)]. *Naukovi zapysky Nacional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya». Istorychne relihiyevnavstvo*, 8, 101–114.
- Ishhuk, O.V. (2015). Rol politychnoyi ta dukhovnoyi elity u vidrozhenni ukrayins'koho avtokefal'noho rukhu [from Ukr.: The role of the political and spiritual elite in the revival of the Ukrainian autocephalous movement]. *Naukovi zapysky Nacional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya». Istorychne relihiyevnavstvo*, 12, 78–87.
- Kanonichne zhyttya Ukrayins'koyi Avtokefal'noyi Pravoslavnoyi Cerkvy v Ukrayini protyhom 1989-1999 rr. i shlyakh joho vypravlennya [from Ukr.: The canonical life of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church in Ukraine during 1989-1999 and the way to correct it]. (2000). *Diyannya Chetvertoho Pomisnoho Soboru UAPC 14–15 veresnya 2000 roku*, https://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/uaoc_doc/34062/ (accessed 1 September 2019)
- Kipiani, Vakhtan. (2009). Sverstyuk Ye.: «Nasha vira – pravoslav'ya» [from Ukr.: Sverstyuk Ye.: Our Faith is Orthodoxy]. *Ukrayins'kyj zhurnal*, 4, 23–24.
- Istoriya pravoslavnoyi cerkvy v Ukrayini* [from Ukr.: The History of the Orthodox Church in Ukraine]. (1997). Kyiv: Chetverta khvylya.
- Iz istoriyi UAPC: L'vivska yeparkhiya PCU* [from Ukr.: From the history of the UAOC: Lviv Diocese of the Ukrainian Orthodox Church]. Official site, <https://uaoc.lviv.ua/jeparkhija/iz-istoriji-uapc/> (accessed 11 September 2019)
- Kushnir, H.O. (2015). Hazeta Yevhena Sverstyuka «Nasha vira» yak fenomen ukrayins'koyi relihijnoyi zhurnalistyky [from Ukr.: Yevgeny Sverstiuk's newspaper Our Faith as a Phenomenon of Ukrainian

- Religious Journalism]. *Visnyk Kharkivs'koho nacional'noho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya «Social'ni komunikaciyi»*, 7–8, 10–17.
- Murav's'kyj, Oleh. (2008). Ukrayins'ka avtokefal'na pravoslavna cerkva v zakhidnykh oblastyakh URSS na zlami 80-90-x rr. XX st. [from Ukr.: Ukrainian Autocephalous Orthodox Church in the Western Regions of the USSR at the Fracture of the 1980s and 1990s]. *Problemy humanitarnykh nauk*, 22: *Istoriya*, 163–172.
- Muzychenko, Ya. (2010). Avtokefaliya Kyieva [from Ukr.: The autocephaly of Kiev]. *Ukrayina moloda*, 5 chervnya, <https://umoloda.kyiv.ua/number/1668/163/58868/> (accessed 20 September 2019)
- Obrashhenija arhieriev Ukrainського Jekzarhata k duhovenstvu, monashestvujushhim i vsem verujushhim Ukrainського Jekzarhata [from Rus.: Appeals of the bishops of the Ukrainian Exarchate to the clergy, monks and all believers of the Ukrainian Exarchate]. (1990). *Zhurnal Moskovskoj patriarii*, 3, 8.
- Opredelenija Svjashhennogo Sinoda [from Rus.: Definitions of the Holy Synod]. (1990). [1989.11.14: lishit' episkopa Ioanna (Bodnarchuka), b. Zhitomirskogo, svjashhennogo sana i monashestva [from Rus.: 1989.11.14: Deprive Bishop John (Bodnarchuk), ex-bishop of Zhytomyr, the holy dignity and monasticism]]. *Zhurnal Moskovskoj patriarii*, 2, 5.
- Osoka, Natalya. (1990a). Ekzarkhat RPC zamaskuvavsya pid UPC [from Ukr.: The exarchate of the ROC was disguised as a UOC]. *Svoboda: ukrayins'kyj shhodennyk (N'yu-Jork)*, 21 lyutoho (Ch. 33).
- Osoka, Natalya. (1990b). Pro vidrodzhennya UAPC i rozkol RPC [from Ukr.: On the revival of the UAOC and the split of the ROC]. *Svoboda: ukrayins'kyj shhodennyk (N'yu-Jork)*, 11 lypnya (Ch. 130).
- Petrushko, Vladislav. (1998). *Avtokefalistskie raskoly na Ukraine v postsovetskij period. 1989-1997* [from Rus.: Autocephalous schisms in Ukraine in the post-Soviet period. 1989-1997]. Moskva: Pravoslavnyj Svjato-Tihonovskij bogoslovskij institut.
- Provisnyky svobody, derzhavnosti i demokratiyi: dokumenty i materialy. Do 20-yi richnyci stvorennja Narodnoho Rukhu Ukrayiny* [from Ukr.: Heralds of Freedom, Statehood and Democracy: Documents and Materials. To the 20th anniversary of creation of the People's Movement of Ukraine]. (2009). Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny.
- Prelovs'ka, Iryna. (Ed.). (2007). Vseukrayins'kyj Pravoslavnyj Cerkovnyj Sobor UAPC 5–6 chervnya 1990 r. Dokumenty i materialy [from Ukr.: All-Ukrainian Orthodox Church Church of the UAOC, June 5–6, 1990 Documents and materials]. *Apolohet. Bohoslovs'kyj zbirnyk L'vivs'koyi Dukhovnoyi Akademiyi UPC-KP, 1–2 (12–13)*, 1–125.
- Prokopchuk, Lyubov. (2005). *Transformacijni procesy v pravoslavnykh konfesiakh Ukrayiny v 90-ti roky XX st.* [from Ukr.: Transformational Processes in the Orthodox Denominations of Ukraine in the 1990s]: (Candidate's thesis), Kyiv.
- Relihijnyj chynnnyk u procesax nacye- ta derzhavotvorennja: dosvid suchasnoyi Ukrayiny* [from Ukr.: Religious Factor in National and State-Building Processes: The Experience of Modern Ukraine]. (2012). Kyiv: Instytut politychnykh i etnonacional'nykh doslidzhen' im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny.
- Roshhyna, L.O. & Tyul'chenko, I.K. (2014). Stan ukrayins'koho pravoslav'ya v pershe desyatylittja nezalezhnosti Ukrayiny [from Ukr.: The status of Ukrainian Orthodoxy in the first decade of Ukraine's independence]. *Naukovi praci istorychnoho fakul'tetu ZNU, XXXVIII*, 255–259.
- Rublyuk, Oksana. (1996). *Demokratychni procesy i relihijno-nacional'ne vidrodzhennja v Ukrayini* [from Ukr.: Democratic Processes and Religious-National Revival in Ukraine]: (Extended abstract of Candidate's thesis), Kyiv.
- Shlyakh do nezalezhnosti: suspil'ni nastroyi v Ukrayini kin. 80-x rr. XX st. Dokumenty i materialy* [from Ukr.: The Road to Independence: Public Sentiment in Ukraine. 80's of the twentieth century. Documents and materials]. (2011). Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny.
- Sirka, J. (1989). «Nasha Vira» [from Ukr.: «Our Faith»]. *Svoboda: ukrayins'kyj shhodennyk (N'yu-Jork)*, 24 zhovtnya (Ch. 201).
- Voronyn, Oleksander (1992). *Istorychnyj shlyakh UAPC* [from Ukr.: The UAOC's historical path]. Kensinghton: Vyd-vo «Voskresinnya».
- Yarema, Rostislav. (2007). *Cerkovnye raskoly v Ukraine* [from Rus.: Church schisms in Ukraine]. Kiev: Izd-vo «Ukrainskij klub».
- Yarema, Rostislav. (2008). *Rozkol'nyc'ki rukhy v ukrayins'komu pravoslav'ji u XX–XXI stolittjakh* [from Ukr.: Divisive movements in Ukrainian Orthodoxy in the XX–XXI centuries]. Kyiv.
- Yelens'kyj, Viktor. (2013). *Velyke povernennja: relihiya u hlobal'nij polityci ta mizhnarodnykh vidnosynakh*

- kincyа XX – pochatku XXI stolittya* [from Ukr.: The Great Return: Religion in Global Politics and International Relations of the late XX – early XXI centuries]. L"viv: Vyd-vo UKU.
- Zherdyeva, I.V. (2014). Suchasna pravoslavna periodyka Ukrayiny u konteksti derzhavno-konfesijnykh vidnosyn [from Ukr.: Modern Orthodox periodicals of Ukraine in the context of state-confessional relations]. *Visnyk Cherkas"koho universytetu*, 19 (312), 138–144.
- Zhylyuk, S.I. & Panina, L.A. (2010). Osoblyvosti ukrayins"koho nacional"no-vyzvol"noho cerkovnoho rukhu na Zhytomyrshhyni (1990–1992 rr.) [from Ukr.: Features of Ukrainian National Liberation Church Movement in Zhytomyr Region (1990-1992)]. *Naukovi zapysky Nacional"noho universytetu «Ostroz"ka akademiya»*. *Istorychne relihiyevnavstvo*, 2, 43–53.
- Zdioruk, S.I. (2005). *Suspil"no-relihijni vidnosyny: vyklyky Ukrayini XXI stolittya* [from Ukr.: Socio-religious Relations: Challenges to Ukraine in the 21st Century]. Kyiv: Znannya Ukrayiny.